

УДК 338.48:910.4:94(3)

**ІСТОРИЯ ТА ГЕОГРАФІЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ
ПОДОРОЖЕЙ І КУРОРТНОЇ СПРАВИ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ
HISTORY AND GEOGRAPHY OF TOURIST AND RECREATIONAL
TRAVEL AND RESORTS IN THE ANCIENT WORLD**

Сем'янчук Петро Михайлович

кандидат економічних наук

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6987-9979>

Semyanchuk Petro

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Анотація. Стаття присвячена історичному розвитку й географічним особливостям туристичних і географічних подорожей та курортної справи в Стародавньому Світі. Актуальність цієї тематики полягає у систематизації причин та класифікації видів подорожей Стародавньої доби людства. Історичні й географічні аспекти індустрії туризму минулого є цікавими і цінними для кращого розуміння мотивів до мандрів і відпочинку. В цій статті з'ясовано, що подорожі у Стародавньому Світі мали частково стихійний характер як і в Первісному суспільстві. Переважна більшість мандрів була усвідомленою і здійснювалася на регулярній основі, що також бере свій початок з Первісної доби. Стародавні мандри з часом характеризувалися збільшенням чисельності подорожуючих і розширенням географії їх подорожей. Здійснено класифікацію подорожей за критерієм умотивованості до мандрів у давніх цивілізаціях, культурах і країнах Європи, Азії, Африки, Південної та Північної Америки.

Ключові слова: туризм, подорож, мандри, карта, географія, історія.

Abstract. The article is devoted to the historical development and geographical features of tourist and geographic travel and resort business in the Ancient World. The relevance of this topic lies in the systematization of reasons and classification of types of travel in the Ancient Age of mankind. The historical

and geographical aspects of the tourism industry of the past are interesting and valuable for a better understanding of the motivations for travel and recreation. This article found out that travel in the Ancient World was partly spontaneous, as in the Primitive Society. However, the vast majority of journeys were conscious and carried out on a regular basis, which also dates back to the Primordial Era. Over time, ancient journeys were characterized by an increase in the number of travelers and the expansion of the geography of their travels. A classification of trips was carried out according to the criterion of motivation for traveling in the Tripoli culture, Ancient Egypt, Ancient Nubia, Ancient Mesopotamia, Ancient Persia, Ancient India, Ancient China, The Land of Punt, The Culture of Nok, Dmt, Aksum, Macrobia, The Sheba kingdom, Petra, Ancient Israel, Ancient Phoenicia, Ancient Carthage, Celtic Tribes, Cimmeria, Scythia, Sarmatia, Andean Civilizations, Bell Beaker Culture, Creto-Minoan Civilization, Ancient Greece, Ancient Macedonia, Etruscan Civilization and Ancient Rome. Travels in the Ancient World were carried out for the following reasons: resettlement of peoples, expansion of living space, conquest campaigns, colonization, nomadism, improvement of economic activity, scientific knowledge, acquisition of education, familiarization with sculptural and architectural monuments, internal and external trade, study of rituals and traditions, healing and healing, theatrical performances, religious enrichment and pilgrimage, sports competitions, cultural events, spectacles, entertainment cruises, seasonal vacations in various estates, treasure hunts. Travels encouraged the establishment and development of the hospitality and resort business. The practical value of the article lies in the improvement of the tourist business based on the lessons of antiquity.

Keywords: tourism, travel, travels, map, geography, history.

Постановка проблеми. Людина, незалежно від своїх знань і вмінь, має потреби у відпочинку, у відновленні свого духовно й фізичного стану, в оздоровленні, у тимчасовій зміні локації. Реалізація цих бажань здійснюється завдяки рекреаційній, лікувально-оздоровчій і культурно-пізнавальній функціям туризму. Хоча сам термін «туризм» виник відносно недавно, проте

різномотивовані мандрівки були притаманні людині з часу її появи на Планеті. Первісна доба, в основному, відзначається суцільно інстинктивними й випадковими причинами подорожей. Набуття певного досвіду, поступове пізнання навколишнього середовища і всебічний розвиток є безперервними процесами, які тісно взаємопов'язані з подорожами. Їхнім прямим наслідком було створення перших цивілізацій, з появою яких людство поволі переходило з Первісної доби до Стародавнього Світу із властивими йому покращеними технологіями і різновидами подорожей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-географічним аспектам туризму, рекреації, готельної та курортної сфери крайніми роками присвятили свої праці такі українські вчені: О. Бартошук [1], К. Колоднюк [2], Г. Круль [3], М. Мальська [4], Н. Паньків [4], М. Рутинський [5], А. Ховалко [4], Е. Щепанський [5] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри широкий спектр досліджень у царині історико-географічних особливостей розвитку туристичних подорожей, курортів і рекреації та готельної справи, досі мало уваги приділено систематизації і класифікації мандрівок у розрізі більшості країн, культур і цивілізацій Стародавнього Світу.

Постановка завдання. Охарактеризувати види, причини та наслідки подорожей у Трипільській культурі, Стародавньому Єгипті, Стародавній Нубії, Стародавній Месопотамії, Стародавній Персії, Стародавній Індії, Стародавньому Китаї, Землі Пунт, Культурі Нок, Дмт, Аксумі, Макробії, Савському царстві, Петрі, Стародавньому Ізраїлі, Стародавній Фінікії, Стародавньому Карфагені, Кельтських племен, Кіммерії, Скіфії, Сарматії, Андських цивілізаціях, Культурі Дзвоноподібних келихів, Крито-Мінойській цивілізації, Стародавній Греції, Стародавній Македонії, Цивілізації Етрусків і Стародавньому Римі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стародавній Світ – це період у Всесвітній історії, який тривав від VII-IV тисячоліття до Різдва Христового (зародження Трипільської цивілізації на теренах України,

Молдови і Румунії та поява Колиски Цивілізації у Стародавньому Єгипті, Стародавньому Межиріччі (Месопотамії) та Стародавній Індії (Індська або Хараппська цивілізація)) до 476 року після Різдва Христового (падіння Західної Римської імперії).

Історично і географічно перші подорожі Стародавнього Світу здійснювалися на території Прадавньої України, Молдови і Румунії представниками Трипільської культури (цивілізації) у період 7000-2750 рр. до Р.Х.. Подорожі трипільців носили господарсько-пізнавальний характер, що знаменувалося високим знанням землеробства, технікою двоповерхового житлового будівництва та Атлантидоподібної моделі гігантських, як на той історичний період, площ поселень. Численні мандри та спостереження дозволили трипільцям послуговуватися місячним календарем, вірити у тривимірність Світу і Велику Богиню-Матір, а також поклонятися Сонцю. Археологічні розкопки й аналіз побуту трипільців дозволяє наголосити на їхньому мирному способі розширення свого життєвого простору.

Шумерська й Аккадська цивілізації Стародавнього Межиріччя Тигра і Євфрату впродовж IV-II тис. до Р.Х. шляхом господарсько-пізнавальних і територіяльно-завойовницьких подорожей сформувала централізоване державне утворення з розвиненим землеробством, ремеслом і скотарством. Зовнішньо-торгівельні мандри були значно розвиненіші за внутрішньо-торгівельні. Географія подорожей Стародавнього Межиріччя розширилася завдяки значним територіяльним завоюванням у Передній Азії далеко за межами Тигра і Євфрату. Варто згадати подорожі царя Саргона Першого у XXIV ст. до Р.Х. навколо Аравійського півострова, річкою Ніл, Середземним морем і відвідування острова Кіпр. Тобто, можна констатувати факт зацікавленості пізнавальними мандрями на найвищому рівні влади й надавання вагомої уваги освіті, де одним з основних джерел знань були результати подорожей.

Основою подорожей багатоплемінних держав Ассирії (II-I тис. до Р.Х.) та Вавилонії (Халдейської імперії) (близько 1895-539 рр. до Р.Х.) були

численні завойовницькі війни і торгівля. Підкорюючи в різні періоди Ізраїльське царство, Дамаск, Сирію, Палестину, Фінікію (Ханаан), Юдею, Галилею, – самі окупанти й поневолені народи взаємопізнавали культуру, релігію і побут. Розвинена торгівля і внутрішні переміщення позитивно сприяли розвитку готельної справи, що була представлена ханами (місцями тимчасового притулку людей), тавернами і караван-сараями.

Перська держава Ахеменідів (675-329 рр. до Р.Х.), ведучи успішні завойовницькі походи, позитивно сприяла торгівельним подорожам від Аравійського моря до Егейського, від Єгипту до Согдіани, а разом із тим – подальшому розвитку готельної справи.

Елліністична держава Селевкідів (312-63 рр. до Р.Х.) завдяки своїй войовничості захопила території сучасних Туреччини, Вірменії, Сирії, Лівану, Ізраїлю, Палестини, Йорданії, Іраку, Кувейту, Ірану, Пакистану, Афганістану, Туркменістану та Узбекистану, прийшла на зміну перській імперії Ахеменідів. Священні й недоторкані на окремих територіях незалежні грецькі міста і самостійні східні громади сприяли розвитку готельної справи й торгівельних подорожей. Антіохія завдяки храмам, портикам, лазням, театрам, творам мистецтва і бібліотеці була центром культурно-пізнавальних, релігійних, подієвих, лікувально-оздоровчих та освітньо-наукових мандрів. Сирійське місто Селевкія на Тигрі окрім торговельних мандрів сприяло подорожам, які дозволяли реалізувати освітньо-наукові потреби і потреби тілесних втіх.

Парфянське царство (247 р. до Р.Х. – 224 р. після Р.Х.) виникло на теренах занепакої Держави Селевкідів і займало територію сучасного Ірану, Іраку, Південного Туркменістану, Західного Афганістану, Західного Пакистану, Східної Туреччини, Східної Сирії і Східної Саудівської Аравії. Успадковані величезна територія і добре розвинена торгівля були природно-економічними стимулами розвитку подорожей і готельної справи.

Держава Сасанідів (224-655 рр.) прийшла на зміну Парфянського царства і займала територію Передньої Азії та Єгипту. Розвиток торгівлі й

незначні завоювання ставали пізнавальними мандрями і сприяли подальшому розвитку готельного господарства. Територіяльно-культурна клаптиковість позначилася на розмаїтті релігійного туризму, де взаємоперепліталися Зороастризм, Маніхейство, Мітраїзм, Християнство, Буддизм, Іслам.

Греко-Бактрійське царство (256-125 рр. до Р.Х.) і його дочірнє Індогрецьке царство (180 р. до Р.Х. – 10 р. після Р.Х.) є доволі цікавими елліністичними державним утворенням на території сучасного Ірану, Узбекистану, Туркменістану, Таджикистану, Афганістану, Пакистану та Індії. Причинами подорожей була торгівля (особливе місце займали відносини з Китаєм), завоювання та релігія з культурно-господарським взаємопізнанням і розвитком готельної справи.

У Стародавньому Єгипті (3300-30 рр. до Р.Х.) господарсько-пізнавальні, завойовницькі і торгівельні мандри Нілом, пустелею та Середземним морем дозволили вивчити ємні території Північно-Східної Африки, в тому числі загадкову країну Пунт (територія Африканського рога), її південну сусідку «Країну щасливих» (експедиція мандрівника Кіркуфа), східну країну Кедем (описану мандрівником від свого імени як «Пригоди Сінухіта») і племена акна (сучасні пігмеї). Бажання розширити і полегшити географію торгівельних подорожей спонукали давніх єгиптян до масштабних інженерних робіт шляхом побудови каналу у 2350-2180 рр. до Р.Х.. Завдяки цьому історично-географічному з'єднанню Червоного моря з Середземним істотно пришвидшилися, урізноманітнилися розширилися територіяльно й чисельно торгівельні й дослідницькі подорожі давніх єгиптян.

Історії відомі випадки, коли зацікавлені у розширенні географії дослідження єгипетські фараони організовували далекі подорожі. Так, представники XII династії в середині III тис. до Р.Х. неодноразово споряджали експедиції до південних земель. До прикладу, експедиція, споряджена за вказівкою фараона Санхкара відвідала Червоне море й Аденську затоку. Варто згадати найбільшу морську експедицію цариці Хатшепсут з ботанічною метою у XIV ст. до Р.Х., що пропливла 2000 км..

Давньоєгипетська кам'яна технологія, архітектура і скульптура є результатом численних досліджень, мандрів, спроб, експериментів і тривалої співпраці фахівців багатьох науково-прикладних сфер господарювання різних куточків країни. Тому цілком закономірним фактом є датовані 2000 р. до Р.Х. написи на давньоєгипетських стінах, зміст яких свідчить про «сліди перебування туристів». Давньоєгипетські піраміди, храми, гробниці «Міста Мертвих» приваблювали не тільки простих оглядачів, дослідників пошанувачів величної краси й майстерности, але і шукачів скарбів. Грабіжницькі мандри відзначалися високим рівнем ризикового екстремізму через страх перед помстою покійників, жорстокі покарання за злочин і жагу до казкового збагачення. Цікаво, що в папірусах Еббота й Амхерсті, датованих XII ст. до Р.Х., зафіксована інформація про офіційне розслідування тодішнього пограбування гробниць у Фівах.

Культура і державні утворення Стародавньої Нубії визначали характер мандрів цієї території. Звичними були подорожі пов'язані з кочівництвом і пошуком території для її освоєння з метою господарювання. Формування різних державних утворень (Королівство Керма (2500-1500 рр. до Р.Х.), Королівство Куш (Мероїтське царство (1070 р. до Р.Х. – 550 р. після Р.Х.)), Та-Сеті (XXIII-XXII ст. – 336-335 рр. до Р.Х.)) і ведення бойових дій зі Стародавнім Єгиптом та Аксумським царством зумовили відповідні завойовницько-оборонні та культурно-побутово-релігійно-пізнавальні подорожі.

Культура Нок (1500 р. до Р.Х. – 500 р. після Р.Х.) існувала на території сучасної Нігерії, а первинна мета їхніх подорожей полягала в пошуках та пізнаннях території для подальшого освоєння й заселення. Використання заліза, його виплавка, кування знарядь праці, створення оригінальних культових терактових скульптур, оформлення споруд є самостійними винаходами культури Нок. Вищесказане дозволяє стверджувати, що життя і мандри цивілізації Нок мали господарсько-пізнавальне і культурно-ритуальне призначення.

Відома з торговельних подорожей стародавніх єгиптян іще з середини III тис. до Р.Х. Земля Пунт («Земля богів») охоплювала південну навколочервономорську територію сучасних Сомалі, Еритреї, Джибуті, Ефіопії, Судану, Ємену і Саудівської Аравії. «Землю богів» інколи ототожнюють з країною Офір та Савським царством, які згадуються в Біблії. Основою мандрів загадкової країни Пунт була торгівля зі Стародавнім Єгиптом та Аравією. Зі структури останньої можна вивести причини господарсько-пізнавальних подорожей: пошуки й обробка чорного дерева і миррових дерев; створення пахоців (у тому числі ладану й мирра) і чорної фарби для очей; полювання на слонів (з метою отримання слонової кістки), мавп (з метою приручення), екзотичних тварин (заради їхніх шкір); добування золота.

У стародавньому і малодослідженому державному утворенні Африки – країні Дмт, яка розташовувалася на території сучасних Північної Ефіопії та Еритреї, – упродовж X-V ст. до Р.Х. подорожі відзначалися пізнавально-дослідницько-господарським, міжкультурним і сухопутно- та Червономорсько-Середземноморсько-торгівельним характером. Місто-державна Адуліс перебрало на себе роль центру торговельних подорожей після занепаду країни Дмт.

Завойовницькі походи Аксумського царства, що з другої половини I тис. до Р.Х. розташовувалося на території Східного Судану, Північної Ефіопії та Еритреї, активно співіснували з торговельно-пізнавальними подорожами до Єгипетського царства, Стародавнього Риму, Причорномор'я, Персії, Індії та Китаю. Структура експорту Аксуму дозволяє окреслити характер внутрішніх мандрів: полювання на слонів та гіпопотамів з метою отримання слонової кістки, продажу слонів і шкури бегемотів; видобуток золота і міді; виготовлення прянощів; створення скла; виплавки латуні.

Причинами для подорожей у Макробії, яка існувала у V ст. до Р.Х. на півдні Сомалі, були: скотарство, рибальство, торгівля, дослідження родовищ металів та випробування й удосконалення технології їх обробка (особливо

величезні запаси золота, з якого макробійці виготовляли ланцюги і кайдани для в'язнів), практикування і поглиблене поліпшення форм бальзамування.

Згадане у Біблії Савське (Сабейське) царство (кінець II тис. до Р.Х. – III ст. після Р.Х.) найімовірніше розташовувалося на території Ємену; за менш чисельними версіями це була територія сучасних Джибуті, Еритреї та Ефіопії; побутує версія розташування по обидва боки «Брами сліз» (Баб-Ель-Мандебської протоки). Основною причиною подорожей було виробництво пахощів (особливо ладану) і торгівля ними, а також добування і продаж золота. Беручи до уваги Біблійні оповіді, подорожі здійснювалися до Ізраїльського царства з освітньо-пізнавальною та релігійною метою

Розселення народів Банту (III тис. до Р.Х. – I тис. після Р.Х.) – масштабні тривалі подорожі, що почалися з території сучасного Камеруну до Великих Африканських озер. Відтак, відбулося широке освоєння Центральної Африки. Опісля, народи Банту звернули в долину Замбезі і звідти почали розповсюджуватися на територію сучасних Анголи, Малаві, Замбії та Зімбабве. Також відбулося заселення території сучасних Кенії і Танзанії аж до Індійського океану. Надалі освоїлася територія сучасного Мозамбіка і берегів Великої Рибної річки у Південній Африці.

Петра, яка була столицею Ідумеї (Едому – країни заснованої Ісавом (Едомом) – сином Ісаака, внуком Авраама) (XVII-II ст. до Р.Х.), а відтак і столицею Небатеїського царства (II ст. до Р.Х. – 106 р. після Р.Х.), опісля – важливим містом Римської імперії (106-395 рр.), потім Ромейської імперії (Візантії) та арабів (395 р. – VI ст.), мала вигідне для багаточисельних торговельних подорожей розташування. Практично безперервні потоки купців зі своїм супроводом між Червоним морем і Дамаском та між Перською затокою і Газою розвивали та збагачували туристичний бізнес й індустрію гостинності жителів Петри. Разом із тим, наявність храмів, Театру, Цистерни Джинів та інших витесаних зі скель витворів – приваблювали тисячі людей з релігійною і пізнавальною метою.

Невід’ємною від Біблії можна вважати історію туризму в Стародавньому Ізраїлі, який бере свій початок від Якова (Ізраїля – сина Ісаака і внука Авраама), себто з XVII ст. до Р.Х.. Гортаючи сторінки Біблії, стаємо свідками столітніх подорожей Ізраїльського народу з метою пошуку Землі Обітованої та зафіксованим офіційною історією фактом становлення, утвердження, поділу і занепаду Ізраїльського царства. День Паски – визволення Ізраїля з-під Єгипетського гніту став для тисяч ізраїльтян приводом щорічного паломництва з відповідними приготуваннями і прибутками індустрії гостинності. Не менш важливою для ізраїльтян у релігійних мандрах була Печера патріархів, де поховані праотці Ізраїля. Беззаперечним тріумфом релігійних подорожей у Стародавньому Ізраїлі стали такі визначні події як: Різдво, Життя, Хресна Дорога, Смерть, Воскресіння та Вознесіння Ісуса Христа. Через діяння Апостолів у Європі, Азії та Африці Свята Євангелія розрослося у Християнську релігію планетарного масштабу.

Давня Китайська цивілізація, що бере свій початок у III тис. до Р.Х. з розселень уздовж річок Янцзи та Хуанхе, шляхом неперервних пізнавально-господарських, торгівельних, військових, релігійних, освітньо-наукових подорожей сухопутним і водним шляхом розповсюдилися по Східній Азії, несучи високу культуру та глибокі знання із безперервним удосконаленням наземного й морського транспорту військового та цивільного використання.

Починаючи з VII ст. до Р.Х. давні китайці детально вивчали географію своєї території з метою активізації внутрішньої торгівлі. За час свого правління представники династії Хань (206 р. до Р.Х. – 220 р. після Р.Х.) налагоджували зовнішньоторгівельні та дипломатичні зв’язки з країнами Південної, Південно-Східної та Східної Азії.

Династія Чжоу, яка правила з 1045 р. по 256 р. до Р.Х., згенерувала початок паломницького та наукового туризму. В цю добу китайці частково жили у світі казок, переказів та легенд, сприймаючи за правду розповіді про чарівні острови з мудрецами і їхніми секретами безсмертя. Відтак, морські експедиції споряджалися на їхні пошуки. У II ст. до Р.Х. найвідомішим

мандрівником Стародавнього Китаю був Чжан Цянь, а батьком китайської Історіографії є Сима Цянь (II-I ст. до Р.Х.).

Знаменитою архітектурною подією світового масштабу стало будівництво Великого Китайського муру, що починаючи з VII ст. до Р.Х. охопило понад 2000 років і вийшло далеко за межі Середньовіччя. Такі роботи потребували попереднього вивчення особливостей території для забезпечення міцності оборонної споруди, а її протяжність і розташування – тривалих подорожей з якісним покращенням і накопиченням географічних знань. Окрім цього, давніми китайцями започаткований найвідоміший тогочасний маршрут, що торгівельно об'єднував усі цивілізаційно-державні утворення Стародавньої Азії, Африки та Європи, – Великий Шовковий шлях. Археологи постійно знаходять нові відомості й тому час його започаткування переноситься на початок I тис. до Р.Х., а численні сухопутні, річкові й морські розгалуження Великого Шовкового шляху, які також проходили через територію сучасної України, свідчать про масштаби і тривалість тодішніх подорожей.

Індсько-Харапська цивілізація (3300-300 рр. до Р.Х.) в контексті реалізації сухопутних господарських подорожей досягла значного прогресу в колісних транспортних технологіях. Річкові подорожі здійснювалися за допомогою човнів, а морські – кораблями. Також археологами віднайдено штучний канал, що дозволяє говорити про тісне прикладне поєднання науково-пізнавальних та інженерно-технічних подорожей і супутніх їм робіт. Розвинена сітка наземно-водних маршрутів з відповідними засобами переміщення якісно покращували торгівельні подорожі.

Стародавня Фінікія (Ханаан) (1200-333 рр. до Р.Х.) подарувала Світу перших вправних мореплавців з величними та міцними кораблями, великими обладнаними портами і тисячами мандрівників, які з господарсько-торговельно-пізнавально-колоніальною метою вивчили Середземне море з його узбережжями, відкрили Гібралтарську протоку, вийшли до Атлантичного океану і в VII ст. до Р.Х. дійшли до півдня Африки.

Разом із тим, фінікійці через акваторію Червоного моря, Баб-ель-Мамдебську протоку, Аденську затоку й Аравійське море подорожували до Індійського океану. Окрім морських видів подорожей, у Стародавній Фінікії були доволі багатолюдними сухопутні шляхи, особливо торгівельні, уздовж яких розміщувалися об'єкти готельної справи – караван-сараї. Цей важливий елемент туристичної інфраструктури призначався для відпочинку караванів.

Стародавній Карфаген (814-146 рр. до Р.Х.), будучи колоніальним спадком фінікійських подорожей, організовував далекі морські подорожі до Піренейського півострова, Великої Британії та Ірландії. Сухопутні торгівельні подорожі карфагенців здійснювалися вглиб Африки до її тропічних широт, а регулярні грошоємні товарообороти сприяли появі берберських державних утворень Нумідії та Мавретанії. Оази в Сахарі виконували роль природних закладів для перепочинку берберських караванів. Ці торгівельні подорожі були екстремальними не тільки через клімат і природні особливості, але і через ризик нападу грабіжників-гарамантів. Окрім того, морські подорожі карфагенців разом із торгівельною метою мали військові цілі.

Мандрівним слід вважати життя Кельтів, які упродовж 1500-260 рр. до Р.Х. поступово заселяли території від Іспанії, Франції, Великої Британії, Ірландії, Південної Німеччини, Північної Італії, Швейцарії, Бельгії, Австрії, Угорщини, Західної Румунії, Західної України та Малої Азії. Мандри Кельтів окрім завойовницької мети, були торгівельними, культурно-пізнавальними і релігійними.

Багатовікові кочові подорожі на території Прадавньої України були представлені завойовницько-землеробсько-скотарськими міграціями Кіммерійців (IX-VII ст. до Р.Х.), Скіфів (VIII ст. до Р.Х. – III ст. після Р.Х.) і Сарматів (II ст. до Р.Х. – IV ст. після Р.Х.), які не створювали міських і сільських поселень та перманентно переміщувалися з одного місця на інше з елементами «латкової» осілості й торговельними зв'язками зі Стародавніми державними утвореннями.

Норте-Чико є найстарішою з Андських цивілізацій, історія якої починає свій відлік з 3200 р. до Р.Х. на території сучасного Перу. Свої подорожі народ Норте-Чико здійснював з пізнавальною метою в різних господарських сферах у процесі поступового розселення. Позаяк цивілізація Норте-Чико не винайшла колісних транспортних засобів і не приручила тягових тварин – люди мандрували у піший спосіб, використовуючи для перевезення вантажів свої власні м'язи та лам, відомих як без горбі верблюди.

Загадкова цивілізація Ольмеків, яка сягнула розквіту в Центральній Америці між 1250 і 400 рр. до Р.Х. здійснювала свої подорожі пішки або на річкових плотах. Первісний туризм Ольмеків був науково-пізнавальним, ритуального і господарського спрямування, результатом якого була висока кам'яна архітектурно-скульптурна технологія, писемність, астрономічні досягнення та ігри з м'ячем.

Особливим місцем регулярних подорожей для Неолітичних племен і племен культури Дзвоноподібних келихів Британії був Стоунгендж, появу якого датують 3000-2500 рр. до Р.Х.. Мандрі до Стоунгенджа пов'язували з обрядовими, ритуальними, культовими і містичними традиціями й астрономічними явищами сонцестояння, рівнодення, сходу Сонця і його затемнення. Особливе місце займали лікувально-оздоровчі подорожі, що ґрунтувалися на вірі в цілющі властивості так званих «блакитних» каменів.

Критська або Мінойська цивілізація упродовж 3300-1100 рр. до Р.Х. спорудила потужну морську флотилію з метою реалізації колонізаційної політики в басейні Егейського моря та сусідньої материкової Європи. Поряд із завойовницькими подорожами, здійснювалося облаштування суден пасажирськими каютами, що дозволяє робити висновки про мандрі пізнавального характеру.

Історія мандрів Стародавньої Греції упродовж XIII-VIII ст. до Р.Х. яскраво описана в міфах та героїчних поемах Гомера. Епічна й міфологічна література збігається в часі з відкриттям стародавніми греками Чорного моря, подорожами Малою Азією, Дунаєм, Адріатичним та Іонічним морями,

відвідування острова Крит і Північної Африки. Батько Історії Геродот (484-430 рр. до Р.Х.) з науково-пізнавальною метою мандрував Грецією, Італією, Малою Азією, Єгипетом, Вавилонією, Персією, Кримом, Скіфією та Середземноморськими островами. Учений Страбон (64-23 рр. до Р.Х.), керуючись історичко-географічною зацікавленістю і будучи всебічно самоосвіченим, подорожував до Криму, Малої Азії, північчя Кавказьких гір, Кікладських островів, Балканського й Апеннінського півостровів та Єгипту. Нетлінним результатом мандрівного й науково-дослідницького життя Страбона є сімнадцятикнижна «Географія», що збереглася до наших часів.

Спеціально організовані та вимушено-політичні еміграційні причини колоніальних подорожей задовольняли пригодницькі, новаційні, територіальні і торгівельні потреби стародавніх греків. Внаслідок колонізації виникли та успішно розвивалися Борисфен, Ольвія, Дикий Сад, Ніконій, Танаїс, Херсонес Таврійський, Херсонес, Керкінітида, Кіммерік, Феодосія, інші міста-держави Північного Причорномор'я та Боспорське царство. Політичні, економічні, пізнавальні та культурні мандри були частиною життя цих колоніальних державних утворень зі своїми власними традиціями.

У Стародавній Греції мали широке розповсюдження мандри з лікувальною метою. Храми бога-лікаря Асклепія та курорти виникли ще у Класичний період, себто у V-IV ст. до Р.Х., а їхня кількість сягала близько шести десятків. Місця для будівництва храмів також не були випадковими, адже це повинні були бути приміські території з підвищеними і здоровим кліматом. Варто зазначити, що лікувальні подорожі постійно супроводжувалися різноманітними релігійними обрядами. Теплі гераклійські води, маючи різні цілющі властивості, стали передумовою успішної курортної справи у Фермопілах, Еліді та Іонії.

Багатобожжя Стародавньої Греції позначилося на створення по всій країні загальнонаціональних святилищ, серед яких чільне місце займала Олімпія. Таким чином, у Стародавній Греції здійснювалися релігійні подорожі, а для проходження процесій слугували спеціальні «священні»

дороги. Серед релігійних мандрівників з'явилась особлива багаточисельна категорія – пілігрими. Саме завдяки їм у релігійному мандрівництві розповсюдженом стало паломництво, а серед найпопулярніших місць пілігримів був храм бога Аполлона в Дельфах завдяки містичним передбаченням «обраної богом» та Оракула. В цьому конкретному випадку пілігримами були можновладці, які очікували відповідей на важливі державні питання. З причини літнього обміління та пересихання більшості річок, будівництва мостів не набуло особливої популярності. Релігійні мандри здійснювалися у різний спосіб – пішки або верхи на конях; інколи використовували підводи.

Гостинність у Стародавній Греції представлена прототипами готелів, в яких не завжди надавалися послуги харчування, окремими кімнатами для гостей у приватних будівлях грецьких сімей та заїжджими дворами. Погано розвинене шляхове господарство між давньогрецькими містами-державами негативно позначилося на тогочасній індустрії гостинності.

Яскравим зразком подорожей подієвого, релігійного та культурно-пізнавального характеру у Стародавній Греції був Театр (VI ст. до Р.Х. – V-VI ст. після Р.Х.), який справив істотний вплив як на розвиток світового театрального мистецтва, зокрема, так і на Світову культуру й туризм, загалом. Давньогрецька сцена, завдяки високопрофесійному висвітленню значимих і популярних на той час філософських, суспільно-політичних та етичних питань у відповідному драматичному, ідеологічному, патріотичному, героїчному, символічному, трагічному й комічному світлі, – майже на тисячу років пробуджувала свідомість і привертала до себе увагу численних глядачів, а п'єси Аристофана, Есхіла, Евріпіда і Софокла досі вважаються класикою у своєму жанрі.

Активізація торгівельних подорожей у Стародавній Греції розпочалася з VIII ст. до Р.Х. і збігається у часі з колонізаційними процесами. Домінування греків у Східному Середземномір'ї дозволило досконало вивчити акваторію і побережжя від Азовського моря до Апеннінського

півострова і регулярно торгувати з Кримом, Єгиптом, Родосом, Фінікією, Кіпром і Сицилією.

Масштабною та знаменною причиною подієвих подорожей у Стародавній Греції стало започаткування Олімпійських ігор, які відбувалися один раз на чотири роки із 776 р. до Р.Х. по 393 р. після Р.Х.. Упродовж тисячолітньої історії про початок найвизначнішої спортивної події повідомляли феори від Північної Африки до Північного Причорномор'я. Варто зазначити, що до Олімпії та на Олімпіаду мали право подорожувати тільки чоловіки, які добиралися суходолом пішки і в екіпажах, а також пливли морем і річкою. Супутніми елементами спортивних дійств були розважальний і торгівельний бізнес. Олімпіада також приваблювала присутністю усіх тогочасних знаменитостей і навіть війни призупинялися на час її проведення. Менш популярними спортивно-подієвими причинами мандрів загальногрецького характеру були: Істмійські ігри, що відбувалися один раз на два роки; Немейські ігри з аналогічною регулярністю, що мали відношення до знаменитого першого подвигу Геракла; Піфейські ігри з періодичністю раз на чотири роки.

Військові походи та завоювання дозволяли пізнавати невідомі землі з їхньою природою, народами, традиціями, побутом, наукою і культурою. Цей вид подорожей в історії Стародавньої Греції передусім пов'язують з військовою кампанією Олександра Македонського до Азії упродовж 334-323 рр. до Р.Х.. Великий Полководець під впливом свого вчителя Аристотеля особисто захоплювався Азією не тільки у прагненні територіального володіння нею, але і в її науковому пізнанні. Саме за його особистого фінансового сприяння зароджується музезнаство.

Освітні подорожі у Стародавньої Греції, в першу чергу, були пов'язані з навчанням у гімнасії (гімназії) та постійно мандрівними софістами. Згодом освітні подорожі активізувалися і причин було декілька. Перша з них – це заснування учнем Сократа Платоном близько 387 р. до Р.Х. своєї відомої Академії, до якої на певний час доєднався Аристотель. Друга – заснування

Ісократом близько 393 р. до Р.Х. Школи риторики. Третя – відкриття Аристотелем у 335-334 рр. до Р.Х. власної перипатетичної (мандрівної) філософської школи – Ліцею (Лікею).

Загадкова Цивілізація Етрусків, існування якої датують I тис. до Р.Х., у процесі морських подорожей ознайомила з багатьма давніми культурами й осіла розвиненим централізованим суспільством на Апеннінському півострові, створивши там цілу федерацію міст-держав. Метою подорожей Етрусків стало подальше розширення своєї території з подальшим розповсюдженням і поглибленням розвитку інженерного мистецтва (зведення аркових склепінь та укріплень), будівельної справи та інсигнації (створення знаків влади). Доказом активних подорожей Етрусків було покладання доріг між містами та сільською місцевістю. Етруски здійснили істотний вплив на чисельність подієвих і культових мандрів, першими запровадивши бої гладіаторів і перегони на колісницях, а також започаткувавши особливі ритуальні обряди.

Стародавні римляни, уособлюючи кращі досягнення Цивілізації Етрусків та Стародавньої Греції, створили систему якісних доріг, що є беззаперечним доказом важливості подорожей у їхньому житті. Це якісно полегшило освоєння, підпорядкування і культурне й освітньо-наукове пізнання величезних територій континентальної Європи, Північної Африки, Малої та Передньої Азії.

Розвиток картографії у Стародавньому Римі був зумовлений попитом на географічні карти і їхньою популярністю не тільки серед мандрівників. Свідченням цього є різні предмети, а також цілі настінні розписи в палацах, на яких зображали карти. Починаючи з I ст. до Р.Х. на систематичній основі з'являються спеціальні путівники із вказівками маршрутів та описом усіх культурно-історичних пам'яток і готелів з цінами. Відомими серед них можна назвати такі: Паломницький путівник з Бордо до Єрусалиму (IV ст. після Р.Х.), путівник Павсанія «Опис Еллади» (186 р. до Р.Х.), путівник Аристарха Самоського «Сім див Світу» (IV-III ст. до Р.Х.).

В Римській імперії поширювалися придорожні готелі, а на початку нашої ери були відчутні істотні успіхи в медицині. Наслідками останнього були мандрівки з лікувальною метою, які часто рекомендували хворим. Оздоровчі й лікувальні подорожі, в залежності від потреби у зміні клімату, здійснювалися до села, в гори, до соснових лісів, на цілющі води. Курортна справа у Римській імперії була перейнята зі Стародавньої Греції, а приморські відпочинкові міграції спостерігалися, здебільшого, в літню пору. Найвідомішими тогочасними курортами були Лутраки і Байя, а також узбережжя Неаполітанської затоки.

Тривала державна політика в Римській імперії, що здійснювалася за принципом «Хліба та видовищ», якісно сприяла масовим подієвим подорожам з метою побувати на гладіаторських боях. Ці знамениті видовища влаштовувалися з III ст. до Р.Х. по 404 р. після Р.Х. на спеціально обладнаних аренах. Кривава вистава триває у кілька етапів: урочисте процесійне відкриття з трубачами, статуями богів, програмою видовища, знайомством із гладіаторами та їхніми обладунками; бої еквітів – гладіаторів-вершників; групова сутичка грегариїв – гладіаторів-початківців; двобої відомих та найліпше підготовлених гладіаторів.

Впродовж I ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х. у подієвих мандрах Римської імперії була іще одна причина – гладіаторські імітації морського бою або так звані навмахії. Ці масштабні видовища відбувалися на озерах чи басейноподібних аренах за участю двох або трьох груп трієр (трирем) чи пентер (квінкверем), себто бойових кораблів. Найбільша морська сценізація відбулася у 52 р. після Р.Х. на озері Фучіно, де були задіяні понад 50 бойових кораблів і понад 20000 навмахіаріїв. Чисельність глядачів оцінюється у 500000 осіб й це окрім військ, які стягнули для нейтралізації небезпеки заколоту.

Поєднання подієвих, релігійних і культурно-пізнавальних подорожей у Стародавньому Римі були зумовлені побудованими по всій території імперії театрами. Еволюція їхньої архітектури вражає та є переконливим доказом

популярності й важливості сценізованої п'єси. Спочатку театральне мистецтво розвивалося при храмах у підпорядкуванні представників колегії жерців та знаходилося на урізноманітненні релігійних святкувань та вагомих урочистих подій. Пізніше, в IV ст. до Р.Х., за театральне мистецтво почали відповідати члени міського магістрату, а комедійні, драматичні і трагічні вистави набули більш світського характеру і перенеслися з храмів до театральних споруд.

Релігійні подорожі в Римській імперії активізувалися з виникненням Християнства. Апостоли і послідовники Ісуса Христа в перші століття нашої ери, подорожуючи Малою Азією, Передньою Азією, Середземноморською Європою та Північною Африкою, невпинно збільшували чисельність християн. Відтак, Рим, Єрусалим, Константинополь, Антіохія та Олександрія стали новими центрами Християнства.

Наукові мандрі в добу Римської імперії здійснювали купці, історики, філософи, письменники, імператори і полководці. Результатами їхніх подорожей стали наукові праці Гіппала (трактат «Плавання навколо Еритрейського моря»), Арріана («Опис подорожі по Понту Евксинському») і Сенеки («Листи до Луція»). Внаслідок військових походів та наукових мандрів розширювалися правдиві географічні знання Галлії, Британії, Африки; створювалися поселення, що поволі переростали в Сінгідункум, Аквінікум і Віндобону – відомі пізніше як Белград, Буда і Відень; з'явилась філософія туризму і курортної справи, згідно якої місця подорожей повинні зміцнювати й оздоровлювати людське тіло й душу.

Внутрішні подорожі Римською імперією пов'язані з географічним розмаїттям маєтків багатіїв з сезонним характером відпочинку. Також очевидно стає сегментація подорожей і відпочинку, де Неаполь, Куми, Пітеолі і Байя відзначалися різними типами мандрівників. Відтак, знайдене біля узбережжя Сицилії давнє круїзне судно з каютами зі спальнями і загальною залою для вечірок є доказом розкішних круїзів Середземноморським узбережжям.

У 476 р. після Р.Х., з падінням Західної Римської імперії, змінилися окремі умови державотворення, господарювання й ідеології у Європі. Це, у свою чергу, здійснило вплив на характер подорожей і чисельність мандрівників. Європа та увесь Стародавній Світ перейшли в нову добу – Середньовіччя, де вибудовувалися нові аспекти туристично-рекреаційних подорожей і курортної справи.

Висновки. Отже, у Стародавньому Світі ще не були відомі такі поняття як «туризм», «курорт», «рекреація» й «індустрія гостинності». Проте мандрівки відбувалися на регулярній основі та мали тенденцію до збільшення чисельності подорожуючих і розширення географії подорожей. Спонукальними мотивами до подорожей у Стародавньому Світі були: розширення й удосконалення господарської діяльності, кочівництво, наукові пізнання, здобуття освіти, архітектурно-скульптурна велич і розмаїття, торгівля, завойовницькі походи, оздоровлення та лікування, театральні вистави, релігійні свята, спортивні змагання, культурні й інші видовищні події, розважальні круїзи, сезонний відпочинок у різних маєтках, колонізація, розселення народів, паломництво, пошуки скарбів. Їхнім природним наслідком стало будівництво закладів гостинності й перепочинку для мандрівників і їхніх тварин. Разом із тим поволі набували популярності курорти і рекреація. Подальші наукові дослідження в цьому напрямі можуть бути в руслі деталізації окремих видів мандрів або в розрізі конкретних країн чи цивілізацій, а також вивчення туризму в добу Середньовіччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бартошук О.В. Еволюційні погляди на розвиток туристичної діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5, Т. 2. С. 286-291.
2. Колоднюк К. Історія створення туристичних підприємств та їх сучасне бізнес-планування. URL: <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/111473>.
3. Круль Г.Я. Основи готельної справи: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 368 с.

4. Мальська М., Паньків Н., Ховалко А. Історія розвитку туризму: навч. посібник. Львів, 2016. 117 с.

5. Рутинський М. Історико-географічні тенденції та періодизація розвитку курортної справи. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. 2008. Вип. 17. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/rutynsky.htm

6. Щепанський Е.В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 (34). С. 270-276.

REFERENCES:

1. Bartoshuk O.V. (2011). Evoliutsiini pohliady na rozvytok turystychnoi diialnosti [Evolutionary views on the development of tourist activity]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5, 286-291. Retrieved from http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_5_2/286-291.pdf [in Ukrainian].

2. Kolodniuk K. (2017). Istoriia stvorennia turystychnykh pidpriemstv ta yikh suchasne biznes-planuvannia [The history of the creation of tourist enterprises and their modern business planning]. Retrieved from <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/111473> [in Ukrainian].

3. Krul H.Ia. (2011) *Osnovy hotelnoi spravy* [Basics of the hotel business]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

4. Malska M., Pankiv N., Khovalko A. (2016) *Istoriia rozvytku turyzmu* [History of tourism development]. Lviv [in Ukrainian].

5. Rutynskiyi M. (2008) *Istoryko-heohrafichni tendentsii ta periodyzatsiia rozvytku kurortnoi spravy* [Historical and geographical trends and periodization of the development of the resort business]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 17. Retrieved from https://tourlib.net/statti_ukr/rutynsky.htm [in Ukrainian].

6. Shchepanskyi E.V. (2010) *Istoriia stanovlennia ta rozvytku turystychno-rekreatsiinoi haluzi Ukrainy* [Historical and geographical trends and periodization of the development of the resort business]. *Universytetski naukovy zapysky*, 2(34), 270-276. [in Ukrainian].